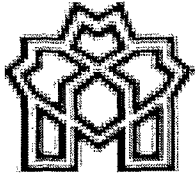

سلامت و رفاه

۱۷۱/۱۰۷۴۱۹
۱۷۱/۱۲۲۷

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی

۱۰۱۴۳۸

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت
(تعلیم و تربیت اسلامی)

عنوان تحقیق:

بررسی نقش و جایگاه آزمایش‌های الهی در تربیت انسان
بر مبنای قرآن و نهج البلاغه

استاد راهنما:

دکتر اکبر صالحی

استاد مشاور:

دکتر سعید بهشتی

استاد داور:

خانم دکتر ایران‌دخت فیاض

دانشجو:

بهرام کرم رازی

بهمن ۱۳۸۷

۱۰۷۴۳۲

تقدیم به

بهانه زندگی، همسر

اسطوره خوبی ها و زیبایی ها

"ن و قلم و ما یسطرون"

سپاس خدایی که علم و دانایی آفرید و آنگاه برگزیدگان خویش را برانگیخت و بدین وسیله راه تعلیم و تربیت و فرهیختگی را برای انسان گشود تا بتواند راه رستگاری را بییماید و آنگاه ندک کرد که آیا آنان که می دانند یا آنان که نمی دانند یکسانند؟ مجموعه حاضرمرهون تلاش و کوشش همه کسانی است که از ابتدا تا کنون مرا در کسب علم و دانش یاری کردند تا بتوانم طریق تعلیم و تربیت را فرا بگیرم. در اینجا لازم می دانم تا از همه مهربانانی که در این طریق مرا یاری کردند سپاسگزاری نمایم.

از راهنمایی استاد ارجمندم جناب آقای دکتر اکبر صالحی که با نکته سنجی های دقیق خویش مرا در انجام این پژوهش و نگارش آن گام به گام هدایت و یاری نمودند، قدردانی می نمایم.

از زحمات استاد گرانقدرم جناب آقای دکتر سعید بهشتی که با مطالعه، تحقیق و ارائه نظرات و پیشنهادات عالمانه خویش مرا راهنمایی نمودند، قدردانی می نمایم. همچنین از زحمات استاد محترم خانم دکتر ایراندخت فیاض که با داوری و مساعدت های بی شائبه مرا یاری کردند کمال تشکر را دارم.

چکیده:

خداوند متعال بر اساس سنت آزمایش، یک سلسله اوامر و نواهی را برای انسان تشریح فرموده تا اینکه انسان با توجه به آنها و با روبرو شدن با یک سلسله حوادث و وقایعی که در زندگی فردی و اجتماعی او پیش می آید، راه سعادت و یا شقاوت را بییابد. هدف تحقیق حاضر بررسی نقش و جایگاه آزمایشهای الهی در تربیت انسان بر مبنای قرآن و نهج البلاغه می باشد. سوالاتی که این تحقیق عهده‌دار پاسخگویی به آنهاست عبارتند از: ۱- ویژگی های آزمایشهای الهی بر مبنای قرآن و نهج البلاغه کدام است؟ ۲- هدف از آزمایشهای الهی بر مبنای قرآن و نهج البلاغه چیست؟ ۳- انواع آزمایشهای الهی بر مبنای قرآن و نهج البلاغه کدام است؟ ۴- چه تفاوت‌هایی در بین انواع آزمایشهای الهی بر مبنای قرآن و نهج البلاغه وجود دارد؟ ۵- کارکردهای تربیتی آزمایشهای الهی بر مبنای قرآن و نهج البلاغه کدام است؟ ویژگیهای آزمایشهای الهی شامل فراگیری، مستمر و تدریجی بودن، تناسب داشتن با تفاوت‌های فردی، اختیار و آزادی عمل، توجه به جنبه مثبت و نیک اعمال و نسبی بودن بلا و نعمت است. هدف از آزمایشهای الهی، فراهم شدن زمینه‌های مختلف جهت آشکار نمودن قابلیت‌ها و نیز پرورش توانایی و استعدادها بالقوه انسان و به فعلیت رساندن آنهاست تا شئون باطنی و لیاقت ذاتی از کمال یا نقص، و یا سعادت یا شقاوت که انتخاب نموده اند به مرحله فعالیت درآید و ظاهر گردد. آزمایشهای الهی در انواع مختلف ترس و گرسنگی، نقص ثمرات و حبس برکات، خیر و شر، مرگ و زندگی، اموال و نفوس، گروه‌های مختلف مردم و تفاوت مراتب آنها، نعمت و نعمت، تکلیف، جهاد، انبیاء، دنیا و زینت‌های آن، شکست در جنگ، بیماری، داوری در اختلافات مردم و تقوی ظاهر می شوند. تفاوت انواع آزمایشهای الهی به لحاظ ابزار و نیز اثراتی است که بر انسانها می گذارند که به لحاظ ابزار تمام حوادث و رویدادهایی را تشکیل می دهند که در اشکال گوناگون انسان را احاطه کرده‌اند و از لحاظ اثراتی که بر انسانها دارند به صورت جسمی، روانی، مادی و معنوی متفاوتند. آزمونهاى خداوند دارای کارکردهای تربیتی فراوانی می باشند که سبب تحولات و دگرگونیهای روحی و معنوی انسان می شود و نقش سازنده‌ای در اعتلای زندگی انسان دارد و موجب تربیت و پرورش انسان در جهت کمال و پیشرفت می شود که از جمله می توان به نقش و کارکرد تربیتی توبه، صبر و استقامت، تذکر و بیداری انسان، ایجاد روحیه ابتکار و خلاقیت، عبرت آموزی، شکوفایی استعدادها، قدرشناسی نعمتهای الهی و ارزشیابی مداوم انسان اشاره کرد. این تحقیق از نوع تحقیقات کاربردی و روش آن به صورت توصیفی-تحلیلی است. برای روش تجزیه و تحلیل اطلاعات، از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. روش جمع آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای می باشد.

واژگان کلیدی «قرآن، نهج البلاغه، آزمایش الهی، تربیت، امتحان، ابتلا، فتنه، تمحیص، سنت»

فهرست مطالب

شماره صفحه	عنوان
۱	فصل اول: کلیات.....
۲	مقدمه.....
۴	بیان مسأله.....
۸	اهمیت و ضرورت تحقیق.....
۱۴	اهداف تحقیق.....
۱۴	۱- اهداف کلی.....
۱۴	۲- هدفهای ویژه.....
۱۴	۳- اهداف کاربردی.....
۱۵	سوالات تحقیق.....
۱۵	- تعریف اصطلاحات.....
۱۵	۱- آزمایش الهی.....
۱۶	۲- تربیت.....
۱۶	۳- امتحان.....
۱۷	۴- ابتلا.....
۱۸	۵- تمحیص.....
۱۸	۶- فتنه.....
۱۹	۷- سنت الهی.....
۲۰	فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه تحقیق.....
۲۱	مقدمه.....
۲۱	مبانی نظری تحقیق.....

هدف از آفرینش انسان.....	۲۴
۱-عبادت.....	۲۴
۲-معرفت، شناخت و رشد فکری و آگاهی به انسان.....	۲۴
۳-آزمایش.....	۲۵
- فلسفه آزمایشهای الهی.....	۲۵
- تفاوت آزمایشهای الهی با آزمایشهای بشری.....	۲۸
- پیشینه تحقیق.....	۳۰
۱-پایان نامه ها.....	۳۰
۲-مقالات.....	۳۴
۳- کتابها.....	۴۱
فصل سوم: روش تحقیق.....	۴۳
مقدمه.....	۴۴
نوع تحقیق.....	۴۴
روش تحقیق.....	۴۵
روش گرد آوری اطلاعات.....	۴۶
روش تجزیه و تحلیل داده ها.....	۴۷
فصل چهارم: یافته های تحقیق.....	۴۹
مقدمه.....	۵۰
بخش اول: بررسی سوال اول تحقیق:.....	۵۱
ویژگیهای آزمایشهای الهی بر مبنای قرآن و نهج البلاغه کدام است؟.....	۵۱
۱- فرا گیر بودن.....	۵۱

- ۲- مستمر بودن ۵۴
- ۳- متناسب با وسع و تفاوت‌های افرادند ۵۵
- ۴- توجه به جنبه صثبت و نیک اعمال ۵۶
- ۵- وجود اختیار و آزادی عمل ۵۷
- ۶- بلا و نعمت اموری نسبی اند ۵۸
- جدول (۱) ۶۰
- بخش دوم : بررسی سوآل دوم تحقیق: ۶۱
- هدف از آزمایش‌های الهی بر مبنای قرآن و نهج البلاغه چیست؟ ۶۱
- ۱- تعیین بهترین انسانها در عمل ۶۱
- ۲- تکامل و پرورش انسان ۶۲
- ۳- تمیز مومنان خالص ۶۳
- ۴- تمحیص ۶۴
- ۵- مشخص شدن خدا ترسان ۶۷
- ۶- شناسایی مجاهدین و صابریین از غیر آنها ۶۷
- ۷- محک زدن میخزان صبر و تقوای مومنین ۶۸
- ۸- شناساندن وضعیت ایمان و اعتقاد مردم بر خودشان و دیگران ۶۹
- ۹- ظهور افعال ۶۹
- جدول (۲) ۷۱
- بخش سوم : بررسی سوال سوم تحقیق: ۷۳
- انواع آزمایش‌های الهی بر مبنای قرآن و نهج البلاغه کدام است؟ ۷۳
- ۱- ترس و گرسنگی ۷۳

- ۲- نقص ثمرات و حبس برکات..... ۷۲
- ۳- خیر و شر..... ۷۴
- ۴- مرگ و زندگی..... ۷۵
- ۵- گروه‌های مختلف مردم و تفاوت مراتب آنها..... ۷۶
- ۶- اموال و نفوس..... ۷۷
- ۷- انبیاء..... ۷۸
- ۸- عهد و قسم..... ۷۹
- ۹- دنیا و زینت‌های آن..... ۷۹
- ۱۰- شیطان..... ۸۱
- ۱۱- نعمت و نعمت..... ۸۴
- ۱۲- تکلیف..... ۸۷
- ۱۳- جهاد (جنگ کفر و ایمان)..... ۸۸
- ۱۴- شکست در جنگ..... ۹۱
- ۱۵- بیحاری و سختی‌های مرگ..... ۹۲
- ۱۶- داورى در اختلافات مردم..... ۹۳
- ۱۷- تقوى..... ۹۴
- جدول (۳)..... ۹۵
- بخش چهارم : بررسی سوال چهارم تحقیق :..... ۹۶
- چه تفاوت‌هایی در بین انواع آزمایش‌های الهی بر مبنای قران و نهج البلاغه وجود دارد؟..... ۹۶
- جدول (۴)..... ۹۹
- بخش پنجم : بررسی سوال پنجم تحقیق :..... ۱۰۰

- کارکردهای تربیتی آزمایشهای الهی حرمینای قرآن و نهج البلاغه کدام است؟ ۱۰۰
- ۱- زمینه توبه و بازگشت انسان ۱۰۱
- ۲- صبر و استقامت = تقویت بعد عاطفی اراده و استقامت انسان ۱۰۴
- ۳- شکوفایی استعدادها و قابلیت‌ها ۱۰۷
- ۴- تذکر و بیداری انسان ۱۱۳
- ۵- ایجاد روحیه ابتکار و خلاقیت ۱۱۶
- ۶- ارزشیابی مداوم انسان ۱۱۹
- ۷- پیشرفت و کمال ۱۲۲
- ۸- استحقاق پاداش یا کیفر ۱۲۵
- ۹- قدر شناسی نعمت های الهی ۱۲۸
- ۱۰- عبرت آموزی ۱۳۲
- جدول (۵) ۱۳۶
- فصل پنجم : خلاصه و نتیجه گیری** ۱۳۷
- مقدمه ۱۳۸
- خلاصه یافته ها ۱۳۸
- نتیجه گیری ۱۳۹
- محدودیتها ۱۴۳
- پیشنهادها ۱۴۴
- فهرست منابع ۱۴۵

۱-۱- مقدمه

خداوند سبحان بر اساس حکمت بالغه ی خویش و به مقتضای ذات فیاض خود، عالم هستی را خلق کرد و در تداوم و تکمیل این افاضه قیض، گل سرسبد هستی یعنی انسان را آفرید و او را در بین دو بی نهایت (اعلی علین و اسفل سافلین) قرار داد تا با استفاده از آنچه در زمین و آسمان است با بکارگیری از الهامات درونی و تمایلات غریزی و فطری خویش و با کمک حواس پنجگانه اش و مهمتر از همه دو پرتو ارشادات عقل (پیامبر درون) و هدایت انبیاء (پیامبر بیرون) و اولیاء بزرگوار دین، حق را از باطل و سره را از ناسره تشخیص داده و با اصداد از موهبت‌های الهی و استعداد های بی شماری که به او داده است، گردنه های پُر پیچ و خم زندگی را یکی پس از دیگری طی کرده و سرانجام به کمال نهایی یعنی قرب الهی برسد.

«انسان مستعد به همه صفات و کمالات الهی است و آفریده شده است تا به مقام "خلیفه اللهی" رسد. امام خمینی (ره) می فرماید: انسان موجودی است که خدای تبارک و تعالی او را خلق کرده است برای اینکه همه جهاتی که در عالم هست در انسان هست متنها به طور قوه و استعداد است و این استعدادها یابد فعلیت و تحقق پیدا کند» (امام خمینی (ره)، ۱۳۷۱، ج ۷، ص ۲۸۲).

"خداوند در قرآن رشد و کمال انسانها در سایه قرب به خود را هدف آفرینش معرفی کرده است" (اعراف / ۹۹).

از آنجا که خداوند کمالی است مطلق، طبیعتا برای انسانی که خلیفه اوست، در مجموع برنامه ها و قوانین خود کمال او را لحاظ کرده است (بهجت پور و همکاران، ۱۳۸۵، ص ۲۱۵).

خداوند حکیم همان گونه که در نظام احسن تکوین که نظام علی و معلولی و قانونمند است، قوانین و سنن ثابتی حاکم فرموده که دانستن و بکار بستن آنها منافع فراوانی دارد، در

زندگی فردی و اجتماعی انسان نیز قوانین ثابت و لایتنیری را مقرر فرموده که آگاهی و توجه به آنها متضمن سعادت زندگی دنیوی و اخروی و مادی و معنوی او است که یکی از این سنتهای الهی و لایتخیر سنت امتحان و آزمایش است که با در نظر گرفتن زمینه های رشد و کمال انسانهای شایسته پیش بینی شده است. بر اساس اندیشه های اسلامی هدف از خلقت انسان عبودیت و وسیله رسیدن به آن آزمایش و امتحان .

دنیا محل ابتلا و آزمایش انسان است و آنچه در آن جلوه دارد وسیله امتحان و سنجش اعمال آدمی و مایه ظهور استعدادها و در جهات مثبت و منفی است. زیورهای دنیا و جاذبه های آن آدمی را به خود مشغول می کند و انگیزه های گوناگون را در درون آدمی بیدار می نماید تا در کشاکش این انگیزه ها و درخشش آن زیورها، انسان آزموده شود و میزان قدرت ایمان و نیروی اراده و معنویت و فضیلت خود را به نمایش بگذارد.

ابتلا و امتحان وسیله ای برای خالص ساختن انسان و فراهم کردن زمینه اتصاف به صفات و کمالات الهی است، راه ورود به درگاه الهی خالص شدن آدمی از ناخالصی هاست و انسان در بوته ابتلا و امتحان به خلوص می رسد. اگر انسان نگاه خود را تصحیح کند و بیاموزد که همه چیز وسیله امتحان و ابتلا است، به خوبی می تواند از این امور در جهت رشد و کمال خویش بهره ببرد. در این صورت سخت ترین بلاها نیز معنایی دیگر می یابد و دستاویز کرامت و سعادت انسان می شود.

والا ترین مرتبه تربیت این است که انسان پیوسته خود را در امتحان الهی ببیند و آن را نردبان سیر به سوی مقصدی کند که برای آن آفریده شده است، و همه چیز برای این است که باطن ها ظهور کند و صلاحیت ها و عدم صلاحیت ها ظاهر شود، این همان چیزی است که پیوسته درباره انسان تحقق می پذیرد (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۳، صص ۳۲۹-۳۲۶).

نگارنده قصد دارد تا با توکل به خداوند سبحان و استفاده از یافته های علماء و با رساندن دست کوتاه و ضعیف خویش به اقیانوس بیکران قرآن کریم و همچنین کتاب گهربار نهج

البلاغه نغش آزمایشهای الهی را در تربیت انسان مورد بررسی قرار دهد. امید است خداوند منان به فضل و بزرگواریش کار کوچک و ناقابل این حقیر را پذیرفته و در حسن انجام آن بنده را یاری نماید و نتیجه این تلاش ناچیز را راهتمایی مطمئن برای جویندگان راه حق قرار دهد.

۱-۲- بیان مساله

خداوند صتعال که عالم تکوین را برپا کرده، انسان را با قوه اراده و اختیار خلق کرده است و برای هدایت و به کمال رساندن او، قوانینی در قالب شریعت (او امر و نواهی) برای او فرستاده است. همچنین حوادثی فردی و اجتماعی، تلخ یا شیرین برای او پدید می آورد تا انسان در برخورد با این دو آنچه در قوه و استعداد دارد به منصف ظهور رساند، فعلیت دهد و سرانجام سعادت مند یا شقی شود. انسان موجودی است چند بعدی که دارای روح، فطرت، عقل، قلب، اراده و اختیار است. برای تربیت و پرورش صحیح او باید زمینه و بستری فراهم شود تا استعداد های گوناگونش به طور متعادل شکوفا شوند و او را به هدف غایی تربیت که از دیدگاه خداوند، همانا قرب الی الله و ربوبی شدن است نایل گردانند، یعنی به مرحله ای از شهود و بندگی برسد که چیزی جز رضای خدا نخواهد و انجام ندهد. خداوند هدایت کننده موجودات است و هر موجودی را به سوی کمال وجودی اش راهنمایی می کند و آن را به هدف خلقتش می رساند. او به عنوان بزرگ مربی عالم هستی، به اسرار وجودی انسان و راه های شکوفا شدن صحیح و متعادل همه استعداد های او، بهتر از هر کسی واقف است. انسان به لحاظ داشتن قوه اراده و اختیار، تصمیم گیری و عقل می تواند به سمت خوبیها و بدیها حرکت کند. خداوند انسان را انتخابگر و متفکر آفریده است، پس باید خیر و شر به او ارائه شود تا آینده ای که در جهان آخرت در انتظار اوست، پیش رویش ترسیم گردد تا بیندیشد و راه

خویش را انتخاب کند. در واقع می توان نام آزمایش را اولاً بر تبعیت و پیروی از قوانین و دستورات دین و با عدم پیروی از این دستورات، ثانیاً بر نوع برخورد انسان با حوادث و رویدادهای پیش آمده اطلاق کرد (راصد، ۱۳۸۶، صص ۲۰-۲۳).

خدای متعال هر آنچه را که در زمین است وسیله ابتلا و امتحان معرفی کرده است:

«انا جعلنا ما علی الارض زینة لها لنبلوهم ایهم احسن عملا» (قرآن، کهف/۸)

«ما آنچه را بر زمین است، زیوری برای آن قرار داده ایم تا مردمان را بیازماییم که کدامشان نیکو کارترند.» امتحانها و ابتلاهای الهی برای آن است که انسان بدین وسیله به کمالی که شایسته آن است برسد. امتحان الهی معنایی دیگر دارد و آن از قوه به فعل درآوردن استعدادها و تکمیل آنهاست. اینکه خداوند انسانها را به وسیله امور گوناگون امتحان می کند، بدین معنی است، که بواسطه اینها هر کسی را به کمالی که لایق آن است می رساند. فلسفه مشکلات و بلاها فقط مسنجش وزن و درجه و کمیت نیست، زیاد کردن وزن و بالا بردن درجه و افزایش دادن به کمیت است. خداوند امتحان نمی کند که وزن واقعی و حد و درجه معنوی و اندازه شخصیت کسی معلوم شود؛ امتحان می کند تا یر وزن واقعی و درجه معنوی وحد و شخصیت آن بنده افزوده شود.

خداوند امتحان نمی کند که بهشتی واقعی و جهنمی واقعی معلوم شود، امتحان می کند و انسانها را در نعمتها و نعمتها، راحتیها و سختیها و خیر و شر قرار می دهد تا صلاحیت باطنی انسانها از نظر استحقاق ثواب یا عقاب به منصفه ظهور برسد و هر که می خواهد به بهشت برود و هر که می خواهد به قرب الهی برسد، در خلال این امور خود را شایسته و لایق بهشت کند یا به بالاتر از آن دست یابد و هر که شایستگی و لیاقت ندارد سر جای خود بماند (مطهری، ۱۳۷۲، صص ۲۰۹-۲۰۸).

روش ابتلا و امتحان نیکوترین روش در شکوفا کردن استعدادهای بشر و آشکار نمودن گوهر حقیقت آدمی و خالص ساختن وجود انسان و مشخص کردن شایستگی‌ها و مراتب افراد و وسیله جدا نمودن و تمیز آنان است. بدون ابتلا و امتحان نه جایگاه و مرتبه آدمیان مشخص می‌شود و نه امکان تمیز و تفکیک آنان فراهم می‌گردد، و نه زمینه ظهور بواطن و کسب کمالات آماده می‌شود (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۳، ص ۳۲۱).

«و اذ ابتلی ابراهیم ربه بکلمات فاطمه قال انی جاعلک للناس اماما» (قرآن، بقره/۱۲۴)

«و چون ابراهیم را پروردگارش با اموری چند بیازمود و وی همه را به انجام رسانید، [خداوند به او] فرمود: من تو را پیشوای مردم قرار دادم».

امام خمینی (ره) در توجیه نسبت ابتلا به حق تعالی می‌نویسد:

«نقوس انسانیه در بدو فطرت و خلقت، جز محض استعداد و نفس قابلیت نیستند و عاری از هر گونه فعلیت در جانب شقاوت و سعادت هستند و پس از وقوع در تحت تصرف حرکات طبیعیه جوهریه و فعلیه اختیاریه، استعدادها متبدل به فعلیت شده و تمیزات حاصل می‌گردد. پس امتیاز شقی و غث از سمین به حیات ملکی پیدا می‌شود و غایت خلقت امتیاز و اختیار نفوس است، پس ترتب امتحان بر خلق معلوم شد» (تنکابنی، ۱۳۸۰، ص ۲۲، به نقل: امام خمینی (ره)).

اگر اجتهادها و امتحان‌های الهی به بدی و نیکی، سختی و آسانی، مصیبت و دولت نباشد، استعدادها انسان به فعلیت نمی‌رسد و اعمالی که مقیاس پاداش و کیفر است ظهور نمی‌کند، زیرا تنها بر اساس صفات درونی و استعدادهای پنهانی نمی‌توان پاداش داد و کیفر نمود بلکه باید این صفات و کیفیت‌ها و استعدادها ظهور یابند تا انسان‌ها مستحق ثواب و

عقاب شوند. نظام هستی بر ابتلا و امتحان استوار است و هر که ادعایی کند باید بداند که هزاران امتحان در پیش دارد.

در میدان حوادث و در عرصه ابتلا و امتحان است که استحقاق بروز می کند و هر کس شایسته جایگاه مناسب خویش می شود. بنابراین به سبب ابتلا و امتحان الهی است که استعدادها به فعلیت در می آید و استحقاقها ظهور می کند و هر که به آن چه شایسته اوست می رسد. پس ابتلا و امتحان الهی برای آن است که شئون باطنی و لیاقت ذاتی انسانها به فعلیت در آید و مستحق آن چیزی شوند که در خور آنند، نه آنکه که چیزی بر خداوند معلوم شود (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۳، صص ۳۲۴-۳۲۳).

به بیان قرآن کریم:

«الذی خلق الموت والحیوه لیلوکم ایکم احسن عملا»

«همان که مرگ و زندگی را پدید آورد تا شما را بیازماید که کدامتان نیکوترید» (ملک / ۲)

« امتحان بهترین وسیله برای خالص ساختن و فراهم کردن زمینه اتصاف به صفات و کمالات الهی است. راه ورود به درگاه الهی خالص شدن آدمی از ناخالصی هاست و انسان در بوته ابتلا و امتحان به خلوص می رسد. » (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۳، ص ۳۲۸).

خداوند سبحان برای تعلیم و تربیت بندگان خود تنها به دستورالعمل و بیان قواعد کلیه اکتفا نفرموده و همیشه علم را مقرون به عمل نموده و از هر عملی نیز با نشان دادن نقص و کمال و صلاح و فساد آن، بهره برداری تربیتی کرده است (طباطبایی، ترجمه کرمانی، ۱۳۷۶، ج ۴، ص ۳۱).

انسان تا در این دنیاست مدغم در زیر چتر آزمایش الهی قرار دارد و محاط در بلاست و بلاهازمینه ساز استکمال و وصول به درجه عبودیت است، مادام که آدمی در معرض

طوفانهای غرایز و خواسته ها و تمنیات است و نیز مادام که آدمی در گروه و جمع زندگی می کند امتحان خداوند همه رویدادهایی است که دامنگیر انسان می شود و او انسان را تحت فشار می گذارد تا برای رهایی خود تصمیمات تازه ای بگیرد و نیروهای خود را بسیج کند و در هر صورت آثاری از خود بروز دهد که معرف حقیقت اوست و روحیات نهفته او جلوه می کند. با توجه به اینکه امتحان و آزمایش همواره به وسیله عمل می باشد، زیرا آزمایش جز با عمل معنا نمی یابد و در صحنه عمل است که صفات باطنی انسان ظاهر می شود؛ و تربیت انسان تنها در صورت عمل در جهات مثبت و منفی آن صورت می گیرد و نیز با توجه به اینکه تربیت به عنوان ضروری ترین و حیاتی ترین مقوله انسان است به طوریکه انسان به سبب تربیت متخلق به اخلاق ربانی میشود و به سبب تربیت نادرست از سیر به سوی حقیقت انسانی خود باز می ماند و متخلق به اخلاق نفسانی می گردد، این تحقیق در صدد بررسی این مسأله است که نقش و جایگاه آزمایشهای الهی در تربیت انسان بر مبنای قرآن و نهج البلاغه چگونه است؟

۱-۳- اهمیت و ضرورت تحقیق

انسان موجودی است که در ابتدای آفرینش، پاک از هراقتنضایی است نه اقتضای سعادت دارد و نه اقتضای شقاوت، و نسبتش به این دو امر یکسان است، هم می تواند راه خیر و اطاعت را که راه فرشتگان است که جز فرمانبرداری از آنان ساخته نیست اختیار کند و هم راه شر و معصیت را که راه ابلیس و لشکریان اوست که جز مخالفت و نافرمانی چیزی ندارند (طباطبایی، ترجمه موسوی همدانی، ۱۳۷۶، ج ۱۲، ص ۱۶۴).

سعادت و شقاوت انسان به دست خود اوست و انسان خود نقش مهم و موثری در سرنوشت خویش دارد. امام خمینی (ره) می فرماید: «آنچه که انسان را به مراتب عالی انسانیت می

رسا ند کوشش خود انسان است و آنچه که انسان رابه تباهی در دنیا و آخرت می کشاند انسان و اعمال اوست (امام خمینی (ره)، ۱۳۷۱، ج ۱۵، ص ۷۸).

در میان تمام موجودات انسان بادیگر موجودات تفاوت دارد و این تفاوت به لحاظ داشتن قوه اراده و اختیار، عقل و قدرت تصمیم گیری است که می تواند با این ویژگیهای خاص، به سمت خوبیها و بدیها حرکت کند. انسان تا در شرایط خاص قرار نگیرد صفات درونی خود را بروز نمی دهد، که این شرایط ممکن است بر وفق مراد انسان باشد یا برخلاف آنچه او می خواهد که در هر دو مورد باعث می شود که انسان خصوصیات و استعدادهای نهفته خود را به منصفه ظهور برساند، و همین سبب ترحیت اوست. انسان چون موجودی متفکر و انتخابگر است در مواجهه با شرایط خوب و بد راه خود را انتخاب می نماید که ممکن است او را به سعادت یا شقاوت برساند. بنابراین سعادت و شقاوت انسان تحت تاثیر اعمال اوست و در گرو کسب و عسل خویش است. «خدای متعال انسان را به مسیری که او را به غایت مطلوب یعنی حق می رساند، راه نموده و ارایه طریق کرده است؛ مسیری که بر انسان واجب است که در زندگی دنیا بی اش آن را بییماید تا با پیمودن آن به سعادت دنیا و آخرت برسد. و البته راهی که خدای سبحان انسان را بدان هدایت کرده است اختیاری و شکر و کفری که بر هدایت مذکور مرتب است، در اختیار انسان قرار داده شده است و هر انسانی به هر یک از آن دو بخواهد می تواند متصف شود و اکراه و اجباری نیست» (طباطبایی، ترجمه موسوی همدانی، ۱۳۷۷، ج ۲۰، ص ۱۲۲).

خدا ای متعال با امر و نهی و تشریح احکام و تکالیف، رویدادها و حوادث خیر و شر، برای بروز و ظهور صفات درونی انسانها او را به میدان آزمایش می کشاند و بر اساس نتیجه آن، وی را عقاب یا ثواب می دهد و چون در آزمایشهای الهی فضیلتهای انسانی بر اثر اعمال اختیاری او

تحصیل می شوند؛ لذا اگر انسان را قدرت انتخاب و اختیار نبود، امتحان و ابتلای او از حکمت بی انتهای پروردگاری دور بود. برای این اساس خداوند متعال در مسیر هدایت عامه و تربیت و پرورش موجودات، و در این میان، شکوفا کردن استعداد های انسان، آشکار نمودن گوهر حقیقی انسان، خالص ساختن وجود انسان و مشخص کردن شایستگی ها و مراتب افراد، آنان را دچار ابتلا و آزمایش می کند تا انسان به مرحله ای از رشد، تکامل و خودسازی برسند که هیچ عاملی نتواند او را از روند تکاملی و راه رستگاری بازدارد زیرا موثرترین وسیله ای که جوهر و هویت حقیقی انسان را هویدا می کند و سبب تربیت انسان می شود آزمایش های آفریدگار جهان است. در زمینه بروز استعداد و جوهره حقیقی انسان، حضرت علی (ع) می فرماید:

«فی تقلب الاحوال علم جواهر الرجال» (نهج البلاغه، حکمت ۲۰۸، ترجمه فیض الاسلام).

«درد گرگونی احوال است که جوهر مردان شناخته می شود»

همچنین به دلیل نقشی که امتحان در پرورش و تکمیل نفوس دارد امیرالمومنین (ع) می فرماید: «هرگز نباید از خدا خواست که ما را در بومه امتحان قرار ندهد زیرا جهان آفرینش، جهان آزمون است بلکه باید از خدا خواست که ما را به امتحانهایی که از عهده آن بر نمی آییم دچار نسازد» (نهج البلاغه، کلمات قصار، شماره ۹۰، فیض الاسلام).

صفات درونی انسان به تنهایی نمی تواند معیاری برای عقاب یا ثواب باشد، مگر زمانی که در لابه لای اعمال انسان خودنمایی کند. خداوند بندگانش را می آزماید تا آنچه در درون دارند در عمل آشکار کنند، استعدادها را از قوه به فعل برسانند و مستحق پاداش و کیفر او